

O ulozi pravnih savetnika u oružanim snagama

U razvoju prava oružanih sukoba i njegovog prilagođavanja savremenim realnostima, 1977. godina predstavlja značajnu prekretnicu. Posle skoro decenije zajedničkih napora Crvenog krsta, Ujedinjenih nacija i vlada država potpisnica ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata¹, pravila ratnog i humanitarnog prava² izmenjena su i dopunjena sa dva dopunska protokola³. Značaj tih dopuna⁴, prema

¹ Ženevska konvencija za poboljšanje sudbine ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu (I); Ženevska konvencija za poboljšanje sudbine ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih pomorskih snaga (II); Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima (III) i Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV), potpisane u Ženevi, 12. avgusta 1949. Jugoslavija ih je ratifikovala 28. marta 1950; za tekst videti: *Službeni list FNRJ*, 1950, br. 24 ili publikaciju *Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata od 12. avgusta 1949*, sl. izdanje DSIP-a, Beograd, 1960.

² Ratno ili tzv. *Haško pravo* obuhvata pretežno pravila o vođenju neprijateljstava i ponašanja na bojnom polju, dok *humanitarno* ili tzv. *Ženevskg pravo* sadrži pre svega odredbe o postupku prema zaštićenim licima u vlasti protivnika, njihovim pravima i obavezama. S obzirom na blisku vezu i isprepletenost, ova podela nije najadekvatnija, no pomenuti se izrazi u literaturi ipak često koriste da bi se ukazalo koje se odredbe u konkretnom slučaju imaju u vidu, ili se, pak, kaže *pravo oružanih sukoba* kako bi se obuhvatila celina.

³ Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I, 102 člana) i Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II, 28 članova). Tekstove oba protokola prihvatila je Diplomatska konferencija *consensusom* 9. juna 1977, a 10. decembra 1977. potpisalo ih je preko četrdeset država među kojima i Jugoslavija. Koliko je nama poznato do sada ih još nijedna država nije ratifikovala. Naš zvanični prevod još nije urađen, ali je Crveni krst Jugoslavije sačinio privremeni radni prevod; za tekst videti *Materijale sa Savetovanja o aktuelnim pitanjima međunarodnog humanitarnog prava* (Beograd, 11. i 12. novembar 1977.), izd. Crveni krst Jugoslavije (šapirografisano).

⁴ Pitanje preispitivanja prava oružanih sukoba pokrenuto je na Međunarodnoj konferenciji o pravima čoveka (Teheran, 1968) i razmatrano na sedanjima Generalne skupštine UN tokom sledećih godina, zaključno sa XXXII

našem mišljenju, je u tome što su pravila međunarodnog ratnog prava sada još više prilagođena humanitarnoj svrsi i što se uklapaju u okvire opštih napora međunarodne zajednice (posebno tokom dve protekle decenije) usmerene na široku i suštinsku demokratizaciju međunarodnog prava u celini. Zahvaljujući u prvom redu nesvrstanim, ali i nekim drugim malim i srednjim zemljama, donet je Protokol I, kojim se regulišu odnosi strana umešanih u međunarodni sukob; on sadrži niz odredbi čiji je cilj da se u budućim ratovima koji su, nažalost, i dalje pojava u međunarodnoj stvarnosti — olakša položaj žrtava agresije u odnosu na jačeg napadača, odnosno da se vojnički slabijem pruže nove i šire mogućnosti da se što uspešnije suprotstavi agresoru⁵. Ne treba zaboraviti da postojeće ratno pravo, kako Haško tako i Ženevsko, svojim doslednim poštovanjem načela jednakosti zaraćenih strana, a posebno svojim formalističkim pristupom u razradi ovog načela putem konkretnih odredaba, zapravo favorizuje vojnički i tehnički superiorniju stranu, pružajući joj faktički niz preimućstava, posebno kad se rat vodi na tuđoj teritoriji. U kojoj je meri klasično ratno pravo bilo nepovoljno za slabiju stranu, naročito kada se ova suprotstavlja napadaču metodom opštenarodnog otpora, najbolje su osetili naši narodi u toku NOR i revolucije.

Cilj je novih pravila, dakle, da se taj nepovoljan odnos izmeni. Smatramo da je Protokol I u znatnoj meri u tome uspeo⁶. Ostavljajući zasad po strani suštinske izmene koje se, zahvaljujući ovom novom međunarodnom ugovoru unose u oblast prava oružanih snaga, osvrnućemo se na jedno praktično pitanje, odnosno novinu koja će imati za posledicu, uz ostalo, i stanovite promene u daljoj organizaciji oružanih snaga država potpisnica Protokola I. Reč je o pravnim savetnicima koje u smislu člana 82. Protokola ugovorne strane treba da uvedu u stalni sastav svojih oružanih snaga na određenom nivou komandovanja. Njihov zadatak će biti da nadležnim starešinama pružaju pomoć i daju savete u pogledu pravilne primene že-

zasedanjem 1977. Osnovne pripreme za *Diplomatsku konferenciju o reafirmaciji i razvoju međunarodnog humanitarnog prava koje se primenjuje u oružanim sukobima* sproveo je Međunarodni komitet Crvenog krsta u okviru dveju konferencija eksperata vlada (1971. i 1972), koje su pripremile nacрте oba protokola. Ovi su nacrti razmatrani na Diplomatskoj konferenciji, koja je imala četiri zasedanja (1974—1977), i poslužili su kao osnov konačnih tekstova. Na Diplomatskoj konferenciji učestvovali su predstavnici oko 120 država.

⁵ Naročito odredbe člana 1 (Opšti principi i polje primene), kao i Deo III (Metodi i sredstva borbe; status borca i ratnog zarobljenika — čl. 35—47) i Deo IV (Civilno stanovništvo — čl. 48—78).

⁶ Prve ocene naše naučne i stručne javnosti u pogledu rezultata Diplomatske konferencije date su na pomenutom Savetovanju Crvenog krsta Jugoslavije (vidi prim. 3/) i one su pozitivne. Videti u *Materijalima* referate o pojedinim pitanjima, kao i preporuke za dalju akciju Skupštine Crvenog krsta Jugoslavije.

nevskih konvencija i Protokola I, i da vode računa o tome da borački sastav bude upoznat sa pravilima sadržanim u konvencijama i Protokolu.

Pre no što se upustimo u razmatranje sadržine člana 82. potrebno je nešto reći o pristupu Diplomatske konferencije problemima koji su bili na dnevnom redu, kao i o mestu koje u sistemu Protokola I zauzima odredba o kojoj ovde raspravljamo.

Iako se u početku pošlo od toga da će zadatak Konferencije biti isključivo dopuna i prilagođavanje novim potrebama pravila o neposrednoj zaštiti žrtava rata, dakle humanitarnog prava, te da će funkcija budućeg protokola biti jednostavno dopuna Konvencija iz 1949. godine, već je na pripremnim konferencijama vladinih eksperata⁷ utvrđeno da je nemoguće zaobići preispitivanje pravila ratovanja, odnosno ratnog prava u užem smislu. Ovakav je zaključak bio i logičan i neizbežan. Karakter i priroda savremenih oružanih sukoba i upotreba novih borbenih sredstava i načina borbe — do te su mere izmenili suštinu odnosa zaraćenih strana da je kodeks ratnog prava (uobličen u vidu petnaestak konvencija i deklaracija donesenih početkom ovog veka u Hagu⁸, u nizu situacija do kojih nužno dolazi u modernom ratu postao teško primenljiv, a u nekima čak se i ne može primeniti. Stvarnost je, dakle, prevazišla postojeće pravo i faktički ga stavila van snage. Usled vrlo brzih preobražaja međunarodne zajednice od 1945. naovamo, takva je sudbina zadesila praktično sve oblasti međunarodnog prava, pa su one, u najvećem broju slučajeva, menjane i dopunjavane u okvirima kontinuiranog procesa kodifikacije i progresivnog razvoja međunarodnog prava. Ratno pravo, međutim, tim procesom nije bilo zahvaćeno zbog niza političkih, društvenih i drugih okolnosti u koje se ovde ne možemo upuštati. Ono je ostalo praktično neizmenjeno tokom čitavih sedamdeset godina. Iz tih razloga Diplomatska konferencija je razmatrala i pitanja ratnog prava. U Protokolu oko tridesetak članova (načini i sredstva borbe, status borca i ratnog zarobljenika, opšta zaštita civilnog stanovništva od posledica neprijateljstava, mere predostrožnosti prilikom izvođenja borbenih dejstava itd.), što će reći blizu trećine odredbi, reguliše upravo tu materiju. Mada je zadatak Konferencije bio dopuna i razvijanje postojećeg prava a nikako njegova revizija,

⁷ Vidi: Rapport sur les travaux de la Conference d'experts gouvernementaux sur la réaffirmation et le développement du droit international humanitaire applicable dans les conflits armes (seconde session, 3 mai — 3 juin 1972), Vol. I et II. éd. CICR, Geneve, 1972.

⁸ Za tekstove Haških konvencija vidi: Zbornik odabranih materijala i tekstova Komisije za kodifikaciju međunarodnog ratnog prava DSNO i DSIP, Beograd, 1960. sv. II (šapirografisano).

nije teško utvrditi da je rezultat (pogleda li se usvojeni tekst Protokola I) prevazišao okvire tog zadatka, odnosno da niz odredbi za pravo revidira do sada važeća pravila. Ovo naročito važi za norme koje smo upravo pomenuli.

Diplomatska konferencija se, međutim, nije zadovoljila time da samo prilagođava ili menja one delove prava kojima se neposredno regulišu odnosi, prava i dužnosti strana u sukobu u toku njegovog trajanja. U Protokolu, isto tako, nije zanemarena ni ona neobično važna komponenta obaveza zaraćenih strana — mere koje treba u praksi da obezbede izvršenje onoga što je ugovoreno. Mehanizam koji treba da obezbedi stvarnu primenu ratnog i humanitarnog prava oduvek je bio njegova najslabija tačka. Budući da je rat po prirodi stvari stanje u kome se gotovo sve odvija u funkciji sile a ne prava, praksa je pokazala da zaraćene strane najčešće pokazuju snažnu tendenciju kršenja prihvaćenih pravila ili izbegavanja njihove primene uvek kada im to odgovara. To je naročito bilo ispoljeno u poslednjem svetskom sukobu, kada su odstupanja dostigla ogromne razmere. U procesima brojnim ratnim zločincima i donošenjem odgovarajućih međunarodnih pravnih akata stvoren je bio osnov mehanizma koji treba da osigura dosledniju primenu ratnog prava. Međutim, bez obzira što su Nirnberški principi⁹ postali kako deo prava oružanih sukoba, tako i međunarodnog krivičnog prava i što je ogromna većina država u svom unutrašnjem pravnom poretku okvalifikovala prekršaje o kojima je reč kao teška krivična dela — neki veći rezultati u poštovanju prava oružanih sukoba u praksi, nažalost, nisu postignuti. Ni dalja razrada i dogradnja mehanizma u okviru ženevskih konvencija iz 1949. godine¹⁰ nije bitnije doprinela da se ovakvo stanje popravi. Najnovija iskustva iz, recimo, Vijetnamskog rata ili sukoba na Bliskom istoku, rečito govore u prilog tome. Da bi se, dakle, postojeći sistem normi koje treba da osiguraju primenu prava oružanih sukoba ojačao, u Protokolu I su razrađene nove mere i dopunska pravila.

⁹ Sporazumom između SAD, V. Britanije, SSSR i Francuske o gonjenju i kažnjavanju ratnih zločinaca evropskih sila osovine (London, 8. avgust 1945) obuhvaćen je i Statut Međunarodnog vojnog suda, koji u čl. 6. sadrži kvalifikaciju krivičnih dela — zločini protiv mira, ratni zločini i zločini protiv čovečnosti, za koja su okrivljeni pred Nirnberškim sudom trebalo da odgovaraju. — Za tekst sporazuma i statuta vidi: *Nirnberška presuda*, izd. Arhiva za pravne i društvene nauke, Beograd, 1948. Svojim rezolucijama 3 (I) i 95 (I) Generalna skupština je potvrdila valjanost pravnih načela unetih u Statut i oni se smatraju opšteprihvaćenim principima međunarodnog prava i obično se nazivaju »Nirnberški principi«.

¹⁰ Konvencija I (čl. 49—54); Konvencija II (čl. 46—53); Konvencija III (čl. 126—132) i Konvencija IV (čl. 142—149).

Autori Protokola sledili su metod kojim su se 1949. godine poslužili njihovi prethodnici radeći na ženevskim konvencijama. Predložene mere, naime, idu u dva pravca: one koje imaju za cilj predupređenje prekršaja i one čija je svrha suzbijanja prekršaja, odnosno gonjenje i kažnjavanje prekršioca. Smatramo da drugi metod i nije dolazio u obzir, pre svega zato što je onaj koji je usvojen najprikladniji u ovakvom slučaju. Imajući u vidu prirodu Protokola kao dopunskog akta uz ženevske konvencije, on treba u praksi da se primenjuje zajedno s njima kao celina. Dakle, norme o kojima je reč iz oba pravna akta biće primenjivane zajednički. Kako u tom delu Protokol I ne revidira postojeće pravo već samo osnovne odredbe iz konvencija razrađuje i dopunjava, to u budućoj primeni ne bi trebalo da bude teškoća.

Iz tih razloga Odeljak V Protokola (*Izvršenje konvencija i ovog protokola*) podeljen je u dva pododeljka: I — *Opšte odredbe* i II — *Suzbijanje prekršaja konvencija i ovog protokola*. Prvi sadrži pravila za predupređenje prekršaja, a drugi ona čiji je zadatak da doprinesu utvrđivanju prekršaja i koja daju elemente za gonjenje i kažnjavanje prekršilaca. Radi potpunijeg upoznavanja čitalaca sa celinom ovih pravila, ukratko ćemo se osvrnuti na obe grupe odredbi, a potom i podrobnije razmotriti član koji se odnosi na pravne savetnike u oružanim snagama.

Prva u okviru *Opštih odredbi*, čl. 80 (Mere izvršenja), na najopštiji način obavezuje ugovorne strane da odmah i bez odlaganja (čim Protokol stupi na snagu nakon ratifikacije), preduzmu odgovarajuće mere za izvršenje obaveze koje su predviđene konvencijama i samim Protokolom. On će, isto tako, izdati odgovarajuće naredbe i uputstva za sprovođenje onoga što je ugovoreno. Pomenuti član ne precizira prirodu tih mera, sadržinu i karakter, odnosno način kontrole njihovog izvršenja, već se to prepušta državama da u skladu sa svojim unutrašnjim pravnim poretkom i organizacijom državne uprave, odnosno oružanih snaga, same odrede najpogodnije puteve i načine da se postigne svrha ove opšte obaveze.

Član 81 (Delatnost Crvenog krsta i drugih humanitarnih organizacija) ima za cilj da što je moguće više olakša delovanje međunarodnih i nacionalnih društava Crvenog krsta i drugih sličnih organizacija humanitarne prirode u toku oružanog sukoba. Treba odmah reći da ta odredba nema obavezni karakter — svaki od njena četiri stava formulisan je u kondicionalu, uz korišćenje izraza kao što su »ukoliko je moguće«, »u najvećoj mogućoj meri« i sl., čime se, u stvari, državama prepušta da u konkretnoj situaciji ocene hoće li i u kojoj meri dopustiti humanitarnim organizacijama, posebno stranim

(međunarodnim i neutralnim) delovanje na njihovoj teritoriji zahvaćenoj ratom. Svrha ove odredbe je, u prvom redu, ostavljanje otvorenih vrata humanitarnim organizacijama za pružanje pomoći postradalima u ratu. Reč je o praksi koja je tokom više od jednog veka delovanja Crvenog krsta i srodnih organizacija potvrdila svoju vrednost, s tim da se, pritom, ne dovede u pitanje bezbednost zaraćene strane.

Sledeća odredba, čl. 82, odnosi se na pravne savetnike u oružanim snagama i njome ćemo se kasnije opširnije pozabaviti.

U smislu člana 83. (Difuzija) ugovorne strane su dužne da na najpogodniji način u miru i u ratu šire poznavanje konvencija i Protokola na svojoj teritoriji. Njihova je obaveza da proučavanje ovih međunarodnih pravila postane sastavni deo vojne obuke u oružanim snagama; potom, da upoznaju civilno stanovništvo sa sadržinom ovih pravila i, konačno, da vojne i civilne vlasti koje će u slučaju rata biti nadležne da konvencije i Protokol neposredno primenjuju u potpunosti upoznaju sa njihovim sadržajem.

Slično članu 81, ni pravila o difuziji ne sadrže detaljno razrađenu obavezu kako i na koji način ugovorne strane treba da sprovedu akciju poznavanja svojih državljana s konvencijama i Protokolom, već je to prepušteno samoj državi da kroz svoj unutrašnjepравни mehanizam sama nađe najpogodnije puteve. Ipak, pošto iz teksta proizilazi da postoje najmanje tri grupe lica koja u različitom obimu treba upoznati s humanitarnim pravom, neki logički zaključci se mogu izvući. Uključivanje konvencija i Protokola u program vojne obuke znači da se njihova sadržina ima proučavati na svim nivoima obuke i vojnog obrazovanja, od najniže jedinice u kojoj se obučavaju građani na odsluženju vojnog roka, pa do najviših vojnih ustanova kao što su više vojne akademije, ratne škole, itd. naravno u različitom obimu i intenzitetu. Na primer, za vojnike će biti dovoljno da se upoznaju samo sa osnovnim principima humanitarnog prava, dok će starešine detaljnije biti upoznate s pravilima o vođenju vojnih operacija i pravima i dužnostima ratnih zarobljenika.

Što se tiče stanovništva, obim i intenzitet upoznavanja su manji nego u oružanim snagama i svode se na upoznavanje sa onim odredbama koje se odnose na njihovo ponašanje kada se nađu na teritoriji koju je neprijatelj privremeno poseo. To upoznavanje stanovništva u najvećem broju zemalja organizuje se preko nacionalnih društava Crvenog krsta i drugih srodnih organizacija. Kod nas, međutim, uz angažovanje Crvenog krsta Jugoslavije koji već sada ima vrlo razvijen sistem difuzije, moraće se, svakako, ići i na druge oblike, načine i sredstva, pa možda i sa više detalja, s obzirom na naš

sistem opštenarodne odbrane koji pretpostavlja opštenarodni rat protiv agresora, pa samim tim i uključivanje čitavog stanovništva u odbranu zemlje.

Konačno, kad je reč o civilnim i vojnim organima koji će neposredno, u toku oružanog sukoba, biti zaduženi da primenjuju odredbe konvencija i Protokol, program obuke treba prilagoditi njihovim konkretnim zadacima. No, u svakom slučaju, pravilna primena člana 83. Protokola za svaku zemlju pretpostavlja detaljan i studiozan program difuzije, koji treba da bude prilagođen njenim specifičnostima, koje zajednički ustanovljavaju vojni i civilni stručnjaci.

Poslednja iz ove grupe odredbi (član 84. Pravila o primeni), sadrži obavezu za ugovorne strane da jedna drugu, posredstvom depozitara¹¹, upoznaju sa svojim zvaničnim prevodom Protokola i unutrašnjim pravnim propisima (zakoni, uredbe, itd.) i pravnim sistemom pomoću kojih se njegove odredbe sprovode u život. Slična odredba već postoji u ženevskim konvencijama iz 1949. Njena je svrha da svaka ugovorna strana bude upoznata s onim što su ostale učinile na primeni i razradi preuzetih obaveza, koliko u cilju svojevrsnog nadzora nad ispunjenjem ugovorenog, toliko i radi izmene iskustava sa drugim zemljama na tom planu, koja mogu poslužiti da se vlastite obaveze što bolje i potpunije sprovedu u život.

Pododeljak II se odnosi na suzbijanje prekršaja i počinje neobično važnom odredbom (čl. 85. — Suzbijanje prekršaja ovog protokola). Ovaj član sadrži i definiciju teških prekršaja ratnog i humanitarnog prava, odnosno onih dela koja se smatraju ratnim zločinima, što je i izričito definisano u stavu 5. ovog člana. Odredba je posebno važna zbog toga što u međunarodnom pravu do sada nije postojala takva definicija, izuzme li se jedna vrlo široka i prilično neodređena formulacija u članu 6, st. 2/b Statuta Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu. Pošto su Ujedinjene nacije potvrdile Nirnberške principe, dat je nalog Komisiji za međunarodno pravo da razradi odredbe u tom smislu, kako bi se sačinio kodeks međunarodnih zločina (neka vrsta međunarodnog krivičnog zakonika). Komisija je uradila nacrt takvog dokumenta¹² ali on nikada nije stupio na snagu. Otuda ova odredba Protokola predstavlja vrlo pozitivnu novinu. Imajući u vidu da je reč o dosta dugom i složenom tekstu, ovde nećemo

¹¹ Kod višestranih međunarodnih ugovora uvek se određuje vlada jedne od ugovornih strana, najčešće zemlje u kojoj je ugovor potpisan, da prima isprave o ratifikaciji, čuva originale ugovora i svim zainteresovanim stranama saopštava podatke relevantne za sam ugovor (pristupi, otkazi, rezerve, itd.) i ona se naziva »depozitar«. U slučaju ženevskih konvencija i Protokola depozitar je Švajcarska.

¹² Kodeks o zločinima protiv mira i bezbednosti čovečanstva — vidi bliže J. Andrassy, Međunarodno pravo, Šesto izdanje, Zagreb 1976, str. 256—258.

analizirati član 85. Dovoljno je reći da je niz protivpravnih radnji opisano i podvedeno pod pojam ratnog zločina, što će olakšati kvalifikovanje ove teške vrste krivičnih dela i ojačati pravnu sigurnost, pa samim tim i doprineti većem poštovanju prava oružanih sukoba.

Članovi 86. (Propusti) i 87. (Dužnosti vojnih starešina) regulišu, sličnu materiju i znatno čvršće nego do sada utvrđuju pravila i odgovornost vojnih starešina za dela njihovih potčinjenih. Već je na suđenjima ratnim zločincima posle drugog svetskog rata u međunarodnom pravu utvrđen princip: da izvršavanje protivpravnih i zločinačkih naređenja pretpostavljene komande nije osnov za oslobađanje od krivične odgovornosti izvršioca, odnosno da takva lica ne mogu da se pozivaju na načelo subordinacije i dužnosti vojnika da moraju izvršavati naređenja u cilju izbegavanja krivične odgovornosti. Protokol sada precizno reguliše i drugu stranu ovog problema. Naime, prema članu 86, starešina koji je znao ili je, s obzirom na okolnosti, mogao i morao znati da njegov potčinjeni čini ili se sprema da počinji prekršaj ratnog i humanitarnog prava a nije pravovremeno preduzeo sve raspoložive mere da prekršaj spreči — odgovaraće krivično ili disciplinski za svoj propust. S obzirom na to da je reč ne samo o krivičnoj već i disciplinskoj odgovornosti, ona se odnosi i na radnje koje imaju karakter ratnih zločina i na blaže prekršaje. Član 87. upotpunjava tu odredbu i utvrđuje koje su sve dužnosti vojnih starešina i upućuje ih na to šta su dužne da urade kako ne bi došle pod udar odredbe iz prethodnog člana, odnosno šta treba da preduzmu da bi vlastitu odgovornost umanjile, ukoliko do prekršaja ipak dođe.

Svaka ugovorna strana, pre svega, dužna je da svoje vojne starešine propisno ovlasti za preduzimanje odgovarajućih mera da bi se lica pod njihovom komandom sprečila da krše konvencije i Protokol, kao i da, ako je do prekršaja došlo, prekinu i suzbiju ponavljanje takvih akata, a krivce za takva dela prijave nadležnoj vlasti. Potom, dužnost je svakog vojnog starešine da preduzme sve što je potrebno kako bi bio siguran da su pripadnici oružanih snaga pod njegovom komandom upoznati sa svojim obavezama koje proističu iz konvencija i Protokola. Konačno, starešina koji je saznao da je prekršaj počinjen, ne samo što je dužan da spreči slične akte ubuduće, već mora preduzeti inicijativu za pokretanje krivičnog ili disciplinskog postupka protiv počinioca. Drugim rečima, pokuša li starešina da prikrije izvršioca, i sam će biti odgovoran.

Sledeća odredba, član 88. (Pravna pomoć u krivičnim stvarima), predviđa obavezu da ugovorne strane jedna drugoj pruže pomoć u gonjenju i kažnjavanju ratnih zločinaca. Naime, opšti je princip da

počinilac teškog prekršaja, odnosno ratni zločinac, ne prođe nekažnjen, pa i onda kada je uspeo da se skloni iz zemlje u kojoj je zločin počinio. Poznato je da je ne mali broj ratnih zločinaca iz drugog svetskog rata uspeo da se spase odgovornosti i kazne. U našoj javnosti poznat je slučaj ratnog zločinca Andrije Artukovića. Begstvom u zemlju koja je odbila njegovo izručenje i suđenje pred vlastitim sudovima, zaklanjajući se za pravo azila, usled nepostojanja odgovarajućih sporazuma o ekstradiciji ili teškoća u unutrašnjem pravnom poretku zemlje koja mu je pružila azil, on je ostao nekažnjen. Član 88. pokušava da primenom načela aut dedere, aut punire, otkloni sve teškoće u pogledu kažnjavanja ratnih zločinaca, predviđajući obavezu za sve ugovorne strane da lica o kojima je reč izvedu bilo pred vlastite sudove i sude im prema svome zakonu¹³, odnosno da ih izruče državama koje zahtevaju njihovu ekstradiciju. S obzirom da je nedavno usvojena Konvencija o nezastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti¹⁴, domašaj gornje odredbe ne samo što će biti univerzalan po prostoru (ukoliko Protokol ratifikuje sve zemlje koje su već pristupile ženevskim konvencijama, a njih je preko 140), već je i neograničen u pogledu vremenskog trajanja. Član 89. (Saradnja) dopunjava gornje pravilo obavezujući ugovorne strane da deluju i pojedinačno i zajednički, i da saradnju u okviru Organizacije Ujedinjenih nacija na suzbijanju prekršaja konvencija i Protokola, odnosno ratnih zločina.

Član 90. (Međunarodna komisija za utvrđivanje činjeničnog stanja) sadrži pravila o ustanovljavanju mehanizma koji treba da olakša utvrđivanje činjenica ukoliko postoji sumnja ili optužba da je neka od strana umešanih u oružani sukob počinila teže prekršaje konvencija ili Protokola, odnosno ratne zločine. Skoro da i nije bilo oružanog sukoba tokom poslednjih tridesetak godina, a da se zaraćene strane nisu međusobno optuživale za zločinačke akte i razne prekršaje ratnog i humanitarnog prava. Dovoljno je podsetiti na najnoviji primer — sukob između Kampučije i Vijetnama. Sukobljene strane obaveštavaju čitav svet o zločinima koje je počinila druga strana. U svim takvim slučajevima vrlo je teško saznati pravu istinu, odnosno da li prekršaja uopšte ima ili je reč samo o »propagandnom ratu«, odnosno, ukoliko se utvrdi da je prekršaja zaista bilo, kakvog

¹³ U skladu sa ženevskim konvencijama i drugim međunarodnim obavezama države su dužne da u svojim krivičnim zakonima inkriminišu zločine protiv međunarodnog prava. Jugoslavija je to učinila još pedesetih godina — vidi Krivični zakon SFRJ, glava XVI — Krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Sl. list 1976, br. 44.

¹⁴ Usvojena rezolucijom Generalne skupštine UN 2391 (XXIII) i stupila na snagu 11. novembra 1970. Jugoslavija pristupila 16. decembra 1968.

su karaktera, obima i težine. Član 90. je do te mere opširno i detaljno to formulisao, da predstavlja pravu »mini-konvenciju« i otvara mogućnost obrazovanja međunarodne anketne komisije za ispitivanje takvih problema, pa čak predviđa i njen sastav, nadležnosti, postupke, itd.

U prvi mah može izgledati da je reč o krupnoj novini i značajnom napretku na planu razvoja mehanizma za obezbeđenje primene prava oružanih sukoba. To bi i bilo tačno, kada bi nadležnost ove komisije bila obavezna. Međutim, jedna grupa država učesnica Diplomatske konferencije dosledno se suprotstavljala svim predlozima u tom smislu, pa je konačno prihvaćeno pravilo o tzv. fakultativnoj nadležnosti Komisije. To znači da se ugovorne strane, ratifikujući Protokol, ne obavezuju ipso facto i na prihvatanje odredbi iz člana 90, već je potrebno da posebnom izjavom (izričito prema pravilu iz st. 2. pod a) prihvate nadležnost Komisije. Sudeći po dosadašnjim iskustvima u pogledu prihvatanja obavezne nadležnosti međunarodnih sudskih i drugih sličnih organa, počev od Međunarodnog suda pravde u Hagu, teško je verovati da će broj ovakvih deklaracija biti naročito velik. Države, naime, u najvećem broju, i po pravilu, zadiru od čvrstih obaveza koje bi ih unapred dovele u situaciju da se podvrgnu međunarodnoj sudskoj ili bilo kakvoj drugoj nadležnosti. Prema tome, mali su izgledi da će član 90. biti često primenjivan u praksi.

Kao poslednja odredba u ovom skupu normi, član 91. (Odgovornost) na opšti način utvrđuje odgovornost države za sve prekršaje konvencija i Protokola i njihovu dužnost da, ukoliko tome ima mesta, nadoknade štetu koja bi bila posledica prekršaja. Posebno se podvlači da će se država smatrati odgovornom za sve akte koje počinu pripadnici njenih oružanih snaga.

Ovo pravilo je samo potvrda već postojećih običajnih i ugovornih pravila opšteg međunarodnog prava o tzv. objektivnoj odgovornosti države za sve akte koje za njen račun i u njeno ime počinu njeni službenici, pri čemu se svakako misli i na naknade štete. Sama odredba u ovom kontekstu i nije bila neophodna, jer se ona podrazumevala, ali su autori Protokola našli za shodno da još jednom podsete na ovo ustaljeno pravilo. Dodajmo da član 91. treba shvatiti u najširem smislu — počev od odgovornosti za ratne zločine i manje prekršaje, pa sve do naknade štete (reparacije i sl.).

Iz dosadašnjeg izlaganja može se zaključiti da je zajednička karakteristika dvadesetak analiziranih članova Odeljka V Protokola I utvrđivanje, pre svega, najopštijih pravila koja ugovornim stranama

treba da posluže kao putokazi za izvršavanje generalno prihvaćenih obaveza. Prema našem mišljenju, razlozi takvog pristupa su dvojaki: s jedne strane, autori Protokola su imali u vidu činjenicu da je nemoguće precizirati sve detalje, budući da postoje znatne razlike između ugovornih strana kad je reč o njihovim ustavnim sistemima i organizaciji unutrašnjeg pravnog poretka i organizaciji oružanih snaga, te bi precizna i razrađena pravila mogla kod niza država izazvati teškoće formalno-pravnog karaktera i samim tim otežati primenu usvojenih pravila u praksi i, s druge strane, većina ovih odredbi zadire u unutrašnju nadležnost država, a iz iskustva se zna da je svaka zemlja vrlo osetljiva u toj oblasti. Utvrđivanje suštine svake obaveze, uz ostavljanje dovoljno širokih okvira njene konkretne primene, omogućava da se sve ove teškoće izbegnu, a prihvaćena pravila ipak primene ukoliko su, kao što je ovde slučaj, dovoljno precizne i sadržajne.

Sve te karakteristike su zastupljene i u formulaciji člana 82, koji, između ostalog, glasi:

Pravni savetnici u oružanim snagama

»... Visoke strane ugovornice će u svako doba, a strane u sukobu¹⁵ u vreme oružanog sukoba, obezbediti da pravni savetnici budu na raspolaganju kako bi, kada tome ima mesta, pružili savet vojnim starešinama odgovarajućeg nivoa u pogledu primene konvencija i ovog protokola i nastave koja, u vezi s tim, treba da bude sprovedena u oružanim snagama...«¹⁶

Iz tako koncipiranog teksta moguće je utvrditi: prvo, da su ugovorne strane dužne da u oružanim snagama ustanove vojne savetnike; drugo, da će zadaci tih savetnika biti dvojaki — pružanje konkretnih saveta u primeni humanitarnog i ratnog prava u vreme oružanog sukoba, a u vreme mira organizovanje nastave prava oružanih sukoba u jedinicama. U pogledu ova tri osnovna elementa, član 82, uprkos svojoj opštosti, bez sumnje je dovoljno jasan i precizan. Što se, pak, tiče razrade gornjih obaveza u praksi, to je prepušteno državama. No, biće tu čitav niz praktičnih detalja koji će se rešavati

¹⁵ Budući da je, zahvaljujući članu 1. Protokola, proširen pojam međunarodnog oružanog sukoba tako da će se ubuduće antikolonijalni i drugi ratovi koje narodi vode za ostvarivanje svog prava na samoopredeljenje smatrati takvim sukobima i strane će se morati ponašati jednako kao i zaraćeni u nekom međudržavnom ratu, Protokol pojmom »Strana u sukobu« označava oslobodilački pokret, odnosno stranu u sukobu koja nije država, dok se pojmom »Visoka strana ugovornica« označavaju države.

¹⁶ Naš prevod teksta prema francuskom originalu.

na odgovarajući način. Ovo tim pre što su zadaci pravnih savetnika, prema našem mišljenju, i širi od onih koji su utvrđeni u članu 82, odnosno ugovorne strane ih mogu koristiti i prilikom ispunjavanja nekih drugih obaveza koje su preuzele ženevskim konvencijama i Protokolom I.

Konvencije iz 1949, naime, predviđaju ustanovu sile zaštitnice i njenog supstituta¹⁷ čiji je zadatak sprovođenje međunarodnog nadzora nad primenom humanitarnog i ratnog prava u svakom konkretnom ratu. Ulogu sile zaštitnice preuzima neutralna sila, a kao supstitut (zamenja za silu zaštitnicu), a može se pojaviti i neka humanitarna međunarodna organizacija poput Međunarodnog komiteta Crvenog krsta i ona, na bazi pristanka zaraćenih strana i konkretno utvrđenog mandata, kao i u skladu s određenim odredbama ženevskih konvencija — kontroliše pravilnu primenu prava oružanih sukoba¹⁸. Budući da je vezana za pristanak zaraćenih, sila zaštitnica u periodu posle 1949. nije često korišćena, zato je Protokol u članu 5. pokušao da postojeći mehanizam njenog imenovanja i delovanja dogradi. Iako neki veliki napredak nije ostvaren, niz država i dalje ne pristaje da korišćenje sile zaštitnice bude obavezno, ostalo se na načelu fakultativnosti. Protokolom su otvorene mogućnosti da se reše bar neka sekundarna, ali ipak važna praktična pitanja. Pokazalo se, naime, da i kada se neka prihvati uloge sile zaštitnice često nastaju teškoće oko kvalifikovanog osoblja koje treba da obavlja te dužnosti. Prema ženevskim konvencijama te poslove načelno obavlja diplomatsko i konzularno osoblje sile zaštitnice, kao i delegati koje ona imenuje posebno za obavljanje tih zadataka. Delegati često nemaju ni dovoljno znanja ni iskustva za posao koji im se poverava. Da bi se taj problem rešio, Protokol u čl. 6 (Kvalifikovano osoblje) konkretizuje i precizira: *Ugovorne strane stvoriće još u doba mira ekipe sastavljene od obučenog osoblja koje će koristiti bilo da same preuzmu ulogu sile zaštitnice u nekom budućem sukobu bilo, pak, da takvu ekipu, na bazi specijalnog sporazuma, »pozajme« nekoj drugoj državi koja je preuzela mandat sile zaštitnice a sama, iz bilo kog razloga, nije uspela da obuči vlastito osoblje.*

U principu, osoblje se obučava u saradnji sa nacionalnim društvom Crvenog krsta, no program i ostali detalji prepušteni su državama. Izgleda logično da pravni savetnici čine jezgro takvih ekipa i da preuzimaju na sebe odgovarajuće zadatke u procesu obučavanja

¹⁷ Zajednički članci 8 i 10 (Konvencije I—III), odnosno čl. 9 i 11 Konvencija IV.

¹⁸ O ovom institutu prava oružanih sukoba vidi bliže: K. Obradović, *Ustanova sile zaštitnice u međunarodnom humanitarnom pravu*, izd. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 1977 (šapirografisano).

pomenutog osoblja u svojim zemljama. To bi, prema tome, bio jedan od njihovih zadataka mimo onih koji su utvrđeni čl. 82.

Drugi zadatak te vrste vezan je za ispunjavanje obaveza preuzetih čl. 83. Protokola u pogledu difuzije. Kao što je ranije ukazano, difuzija je predviđena na tri nivoa — oružane snage, civilno stanovništvo i one vojne i civilne vlasti koje će, u slučaju oružanog sukoba, imati posebne odgovornosti u vezi s primenom konvencija i Protokola. Vojni savetnici, prema našem mišljenju, ne samo da treba da budu osposobljeni da organizuju obuku i da je sami izvode na svakom od ovih nivoa (uz odgovarajuću saradnju sa nadležnim vojnim i civilnim vlastima), već i da budu osposobljeni za vršenje dužnosti pri onim vojnim i civilnim organima (npr. komande zarobljeničkih logora i sl.) koji bi u slučaju rata imali specijalne odgovornosti u vezi s primenom prava oružanih sukoba.

Preostaju, razume se, i njihove osnovne dužnosti iz čl. 82. Prva je pružanje saveta nadležnim vojnim starešinama u pogledu primene odredbi konvencija i Protokola. Saveti obuhvataju dve osnovne sfere aktivnosti svake armije u ratu — izvođenje borbenih dejstava protiv neprijatelja i ciljeva u njegovoj bližoj ili daljoj pozadini i neposredno postupanje sa žrtvama rata (ranjenici, bolesnici, brodolomnici, ratni zarobljenici i civilno stanovništvo). Kako Protokol na savremen način reguliše niz problema iz oblasti čisto ratnog prava, propisujući šta je zabranjeno a šta dopušteno prilikom izvođenja ratnih operacija — to pravni savetnici na svim nivoima treba da budu uključeni u proces planiranja vojnih operacija. Oni daju stručne savete nadležnim starešinama prilikom izvođenja operacija. Već na prvi pogled se vidi da je reč o izuzetno delikatnom i složenom zadatku i zato ćemo pokušati da smisao tog zadatka šire objasnimo.

Savremeno ratno pravo — i tu Protokol u određenim pitanjima, predstavlja veliki napredak u poređenju sa postojećim pravom — zahteva imperativno da se borbena dejstva izvode isključivo protiv neprijateljske žive sile i vojnih objekata, dakle protiv vojnih ciljeva, a da se moraju uložiti maksimalni naponi da se poštedi neboraćko stanovništvo i civilni objekti. Međutim, neprekidno usavršavanje borbenih sredstava i velika razorna moć raznih vrsta oružja, čije se dejstvo često ne može kontrolisati — čine latentnu opasnost kojoj je u ratu izloženo civilno stanovništvo i nevojni objekti. Dodajmo tome i činjenicu da će u modernom ratu svaka država ulagati maksimum sredstava i mogućnosti za ostvarivanje globalnog ratnog plana i da će sve teže biti razlikovati borbe i civile, odnosno vojne i civilne objekte. S obzirom na sve te objektivne okolnosti, uloga vojnog savetnika svodi se na to da pomogne nadležnom starešini da on svoje ope-

rativne, strategijske i taktičke zadatke izvrši tako da vojni cilj bude ostvaren, ali i međunarodno pravo poštovano.

Možemo zaključiti da pravni savetnik treba da bude ne samo dobar pravnik i znalac prava oružanih sukoba već i solidan vojni stručnjak. Razume se, pravni savetnik ne vrši nikakav »nadzor« nad aktivnošću komandanta, niti je njegova reč presudna. On jednostavno daje savete, a na starešini je da proceni hoće li ih i u kojoj meri prihvatiti. Primera radi, ako je operativni cilj uništenje nekog važnog saobraćajnog čvora u neprijateljskoj pozadini ili vojnog industrijskog objekta a oni se nalaze u naseljenom mestu — pravni savetnik treba da upozori nadležnog starešinu da ne dođe do razaranja čitavog naseljenog mesta (»terorističkim« bombardovanjem) čega je u dosadašnjoj praksi često bilo. Uloga pravnih savetnika u toj sferi njihovog delovanja svodi se, prema tome, na sprečavanje upotrebe međunarodnim pravom zabranjenih načina i sredstava borbe i davanje saveta koji treba da obezbede izvođenje borbenih dejstava u granicama legaliteta.

Druga sfera delovanja pravnih savetnika obuhvata odnose prema žrtvama rata. Dok je u prvoj sferi, po prirodi stvari, teže poštovati ratno pravo, u ovoj se prekršaji, po pravilu, čine svesno i umišljeno. Zbog toga je predviđeno da se oni znatno strožije ocenjuju i kažnjavaju¹⁹. Jer, često se dešavalo da se zloupotrebi položaj jačeg (masakriranje ranjenika, ubijanje zarobljenika, pljačke, streljanje civila, spaljivanje sela itd.). Takvi zločini su činjeni i kod nas u prošlom ratu od strane agresora i njegovih pomagača. Kazne predviđene međunarodnim pravom za takva dela su izuzetno stroge. Kako pravo oružanih sukoba u principu odbacuje pozivanje na vojnu potrebu radi opravdavanja takvih akata, zadaci pravnih savetnika su u toj sferi, ako se tako može reći, još odgovorniji. Kad je reč o primeni ratnog i humanitarnog prava u ovoj oblasti, pravni savetnik je dužan da insistira na najstrožem poštovanju utvrđenih prava. U protivnom, izložiće odgovornosti ne samo svog nadležnog starešinu, već i sebe.

Treba imati u vidu da rizik od prekršaja prava oružanih sukoba i svih posledica koje otuda proizilaze, prvenstveno preuzima ona strana u sukobu koja rat vodi na tuđoj teritoriji, odnosno agresor. S obzirom na danas opšte prihvaćen koncept zabrane upotrebe sile u međunarodnim odnosima i shvatanja agresije kao međunarodnog

¹⁹ Do ovog se zaključka može doći na osnovu prakse sudova koji su sudili ratnim zločincima posle drugog svetskog rata — za primere vidi: *Trials of War Criminals before the Nürnberg Military Tribunals under Control Council Law №. 10*, Washington, D. C., U. S. Gov't Printing Office (u više svezaka), 1947—1950. ili *Law Reports of Trials of War Criminals*, London, H. M. Stationary Office, (u više svezaka), 1947—1951.

zločina, moderno pravo oružanih sukoba svesno je sačinjeno tako da oteža vođenje rata i da, pod pretnjom krivične odgovornosti, umanju koliko god je to moguće surovost njegovih posledica. Kad agresor stupi na tuđe tlo, svaki pripadnik njegove oružane sile morao bi biti svestan da ulazi u ozbiljan rizik da prekrši međunarodna pravila i da uvek postoji opasnost da pojedinačno bude pozvan na odgovornost i snosi posledice svojih akata. Oružane snage žrtve agresije, međutim, imaju mnogo manje takvih problema. One će, čak i kad ne bi postojala nikakva međunarodna pravila, što je moguće više štedeti od ratnih razaranja vlastitu zemlju i civile i neće imati neposredan kontakt s neprijateljskim stanovništvom, pa ni njihovi pripadnici neće dolaziti u položaj prekršilaca ratnog prava, osim u odnosu na zarobljene pripadnike oružanih snaga protivnika i prilikom napada na ciljeve na neprijateljskoj teritoriji. No, kako se u razvoju ratnih operacija situacija može često menjati (agresor može biti razbijen i odbačen, a potom gonjen, odnosno rat se može preneti na protivničku teritoriju) to i oružane snage žrtve agresije, zahvaljujući primeni načela o jednakosti zaraćenih pred ratnim pravom²⁰, mogu naići na iste probleme. Iz tih razloga pravni savetnici u armijama svih ugovornih strana treba da budu osposobljeni za izvršavanje svih zadataka koji se pred njih i teorijski mogu postaviti.

Konačno, u zadatke o kojima raspravljamo ulaze i poslovi iz oblasti disciplinske i krivične nadležnosti u vezi sa primenom konvencija i Protokola. Odmah treba naglasiti da pravni savetnici ne moraju vršiti i sve dužnosti iz nadležnosti sudskih i disciplinskih organa. Isto tako, oni ne moraju ulaziti u njihov sastav, što će zavisiti od postojeće organizacije oružanih snaga ugovorene strane. Ipak, pravni savetnici treba da i tim organima pružaju savete i pomoć. U okviru svojih redovnih dužnosti, oni, takođe, prikupljaju podatke o počinjenim prekršajima ili radnjama koje bi mogle dovesti do prekršaja i na osnovu toga preporučuju nadležnim starešinama mere koje treba preduzeti, i skreću im pažnju na njihovu eventualnu odgovornost iz članova 86. i 87. Protokola. Pravni savetnici pružaju odgovarajuću pomoć nadležnim sudskim i disciplinskim organima svoje jedinice

²⁰ Ovo je jedan od osnovnih principa klasičnog ratnog prava i Diplomatska konferencija, po našem mišljenju ispravno, odbila je pokušaje manjeg broja delegacija da se ovo načelo ukine, a agresor »diskriminiše« u procesu primene prava oružanih sukoba, odnosno da bude dužan da izvršava sve obaveze, ali da mu budu umanjena prava i pogodnosti koje zaraćeni normalno uživaju. Bliže o ovom problemu videti naš članak *Uticao pravila o diskriminaciji napadača u opštem međunarodnom pravu na načelo jednakosti zaraćenih u primeni ratnog prava*, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1975, br. 1—2.

prilikom vođenja postupka protiv prekršilaca ratnog i humanitarnog prava. Jer, oni su bez sumnje bolji poznavaoци konvencija i Protokola od vojnih sudija i drugih lica nadležnih za te poslove. Osim toga, ne treba zaboraviti da su prema međunarodnom pravu i opšteprihvaćenim pravnim načelima ratujuće strane dužne da odmah utvrđuju prekršaje i pokreću postupke protiv prekršilaca. Budući da je većina država uvela u svoje unutrašnje pravo odredbe o kažnjavanju ratnih zločina (SFRJ spada u red tih zemalja), to će se to pravo neposredno i primenjivati, a ako ga nema onda će se primenjivati međunarodna pravila, i to s podjednakim kriterijumom prema vlastitim borcima (državljanima) i prema zarobljenim protivnicima. Ratni zarobljenici, bez obzira na garancije koje uživaju u smislu III ženevske konvencije i Protokola, nemaju nikakv »imunitet« od krivičnog gonjenja za ratne zločine. Pod uslovom da im se sudi po zakonu i pravično, nema razloga da se njihovo suđenje odgađa, recimo, do kraja rata. Može se izreći i najteža (smrtna) kazna, a ukoliko su osuđeni na vremenske kazne, uslovi zatočenja moraju biti u skladu s odredbama III ženevske konvencije koje regulišu tu materiju.

Drugi glavni zadatak pravnih savetnika u smislu čl. 82. je pomoć nadležnim komandantima prilikom organizovanja i izvođenja obuke prava oružanih sukoba. Kako verovatno u svim armijama sveta već postoji stanovita tradicija u tom pogledu²¹, izvršavanju tog zadatka pristupiće se odmah posle ratifikacije Protokola, a u skladu s jedinstvenim programom koji će se sačiniti za sve armije zemalja potpisnica, koji u najvećem broju slučajeva već postoji, pa će ga biti potrebno samo dopuniti. Iako Protokol pominje samo »savete«, prema svemu sudeći, komandanti se neće baviti tim pitanjima, nego će glavni teret organizovanja i izvođenja te obuke preuzimati pravni savetnici.

Član 82, dakle, pominje samo *vojne starešine odgovorajućeg nivoa* ne utvrđujući o kome se nivou radi, već to utvrđuju ugovorne strane. Nama se čini da bi pravni savetnici trebalo da deluju u vojnoj hijerarhiji od najviših komandi pa do jedinica ranga pešadijskog puka ili brigade. Smatra se da bi na tom nivou svi postavljeni zadaci mogli uspešno da se izvrše.

Postavlja se i pitanje obrazovanja i stručnog profila pravnih savetnika. S obzirom na njihove redovne dužnosti i zadatke, trebalo

²¹ U članu 1. Haške konvencije o zakonima i običajima rata na kopnu (IV) iz 1907. utvrđena je obaveza za ugovorne strane da izrade odgovarajuća uputstva za svoje oružane snage koja će biti u skladu s međunarodnim pravilima ratnog prava. Sve komisije konvencije sadrže slične odredbe, pa se osnovno može pretpostaviti da se u svim armijama sveta pravo oružanih sukoba već decenijama izučava prema utvrđenim programima.

bi da podjednako dobro poznaju i vojne nauke i ratno pravo. Dru-
gim rečima, najidealnija bi bila kombinacija vojnika — pravnika.
Sporedno je hoće li se oni obrazovati u odgovarajućim vojnim ško-
lama, ili će, pak, to biti lica sa završenim pravnim fakultetom koja
će kasnije steći i dopunsko vojnostručno obrazovanje. Sasvim je iz-
vesno da pravni savetnici u aktivnoj službi u slučaju rata neće moći
da zadovolje potrebe koje će za takvim stručnjacima postojati, pa
će svaka armija morati unapred predvideti popunu takvih mesta iz
rezervnog sastava. Da bi se ovaj problem rešio, izgleda da bi najbolje
bilo odabrati iz redova vojnih obveznika one kadrove (pravnike) koji
su završili škole rezervnih oficira i osposobljavati ih za takve dužno-
sti na posebnim kursevima još u toku odsluženja vojnog roka.

Pošto smatramo da će Jugoslavija ratifikovati Protokol, izne-
ćemo i neke konkretne ideje i sugestije u pogledu primene člana
82 u nas.

Imajući u vidu sistem opštenarodne odbrane u SFRJ, difuzija
ženevskih konvencija i Protokola među civilnim stanovništvom, od-
nosno van JNA, moraće da bude na znatno višem nivou i, rekli bi-
smo, obimnija no u većini zemalja, prilagođena našem odbrambenom
konceptu i u njegovoj funkciji. U kontekstu tih razmišljanja, izgleda
nam neophodno da pravni savetnici »profesionalci« treba da budu
pridati republičkim i pokrajinskim štabovima teritorijalne odbrane,
a možda i nekim opštinskim štabovima (zavisno od veličine opštine
drugih okolnosti), ako ne i svim.

Što se tiče obrazovanja stručnog kadra za obavljanje tih duž-
nosti, kako unutar tako i van JNA, smatramo da je naša zemlja u
povoljnijoj situaciji od većine drugih država. Naime, s obzirom na
stvaranje visokoškolskih ustanova, posebno fakulteta opštenarodne
odbrane, verujemo da će te visoke škole biti pravo mesto za obrazo-
vanje stručnjaka kakvi će nam biti potrebni. Na specijalističkim kur-
sevima ili u okviru poslediplomskih studija, verujemo da bismo mogli
za nekoliko godina stvoriti potpuno osposobljen stručni kadar za
funkcije pravnih savetnika.

Kakva će u eventualnom ratu biti stvarna korist od pravnih sa-
vetnika i šireg poznavanja ženevskih konvencija i drugih pravila pra-
va oružanih sukoba — opšte je pitanje koje se nameće s obzirom na
minimalne rezultate u pogledu poštovanja prava u prošlim ratovima.
S obzirom na dosadašnja iskustva, mnogi polaze od toga da je ilu-
zorno verovati da će zaraćene strane, a posebno agresor, više nego do
sada poštovati ratno pravo. Ima i dosta onih koji, potpuno suprotno,
gaje idealističko shvatanje o pravu oružanih sukoba, smatrajući da
je danas stepen civilizacije znatno viši i da su se mnoge okolnosti

promenile u prilog poštivanja ratnog i humanitarnog prava. Između ta dva, rekli bismo ekstremna gledišta, postoji i shvatanje koje nam se čini najbliže realnosti.

Izvesno je da će budući ratovi, posebno ako dođe do globalnog sukoba, biti sveobuhvatni po svojim razmerama i nesagledivi prema posledicama. Prilikom vođenja vojnih operacija, dakle, biće dosta prekršaja pravila, čak i onda ako se zaraćene strane budu trudile da se pridržavaju utvrđenih pravila ponašanja. Uostalom, iskustva su pokazala posebno iz drugog svetskog rata, da do najvećeg broja prekršaja dolazi prema nemoćnim žrtvama rata. Ako se, na primer, posade vazduhoplova mogu pozivati na pogrešan proračun ili bilo koji drugi izgovor prilikom uništavanja vojnih ciljeva kada može doći i do znatnih žrtava nedužnog stanovništva i razaranja čitavih naselja, ubijanje ratnih zarobljenika ili streljanje talaca ne mogu se ni teorijski opravdavati. Pravo oružanih sukoba dakle, ima za svrhu da, pre svega, spreči one prekršaje koji su objektivno zločinački). Na tom polju prava dosta je učinjeno od 1945. naovamo, a u prvom redu na izgrađivanju svesti ljudi i razlučivanju neminovnih ratnih posledica i postupaka koji se poistovećuju sa zločinima.

Suđenja ratnim zločincima posle drugog svetskog rata nepobitno su dokazala da je većina zločina počinjena svesno i sa uverenjem da se pitanje odgovornosti za takva dela neće postaviti. Odbrana, kao ona na procesu u Nirnbergu, polazila je uvek od toga da je vojnik dužan da izvršava naređenja pretpostavljenih, da je svaki starešina »pokriven« naredbom viših, a da su najviša rukovodstva i šefovi država zaštićeni od odgovornosti na osnovu suverenosti države. Nemačke vojne starešine, na primer, sa malim izuzecima izdavale su naređenja ili same streljale zarobljene partizane. Isto tako, hiljade ljudi su odvođene u logore smrti i spaljivana naselja, a počinioци zločina su bili ubeđeni da za svoja dela neće odgovarati. Uzroci toga, pored ostalog, bili su i u tome što je poznavanje Haških i Ženevskih konvencija u svim armijama, pogotovo u nemačkoj, bilo slabo ili se njihov smisao pogrešno tumačio.

Da dobro poznavanje konvencija i Protokola može koristiti i onima koji se nađu u položaju žrtve nasilja, pokazuje i ovaj primer iz prakse. Nemci su u toku prošlog rata u jednom trenutku odlučili da među zarobljenim oficirima bivše jugoslovenske vojske izdvoje Jevreje, i da ih pri tome posebno obeleže žutom zvezdom. Naši zarobljenici su se preko svojih poverenika suprotstavili tome pozivajući se na Ženevske konvencije i nemačka komanda je odustala od te mere²².

²² Autor je ovaj podatak dobio od pok. profesora dr Milana Bartoša.

Kao što je poznato, u našem sistemu opštenarodne odbrane praktično bi bilo u ratu angažovao svo stanovništvo. Pri tome treba imati u vidu: za razliku od tradicionalnog ratnog prava koje je na određen način favorizovalo napadača i okupatora, novija pravila ratnog ponašanja su znatno povoljnija; njihovo poštovanje, dakle, ne »otupljuje« oštricu otpora. Drugo, praktično su ukinute razlike između boraca redovne vojske i partizana, gerilaca i onih u teritorijalnoj odbrani, a otvorene su i brojne mogućnosti naoružanim civilima da se »legalno« bore u odbrani zemlje. Stoga temeljno poznavanje međunarodnih pravila treba da podstiče želju za otporom protiv agresora, da uliva samopouzdanje i doprinosi uverenju da su takve ratne aktivnosti potpuno opravdane s moralnog stanovišta i da uživaju međunarodnopravnu zaštitu. Isto tako, dosledna, pravična i na zakonu i pravu zasnovana kaznena politika prema prekršiocima, lišena elemenata samovolje i odmazde kad su u pitanju zarobljeni neprijatelji, ukazaće protivniku na to da mu se zločin i teror ne isplate. Da bi se takva politika kod nas mogla uspešno voditi u eventualnom ratu, neophodno je temeljno poznavanje i sprovođenje difuzije ženevskih konvencija i Protokola i, s druge strane, stručni kadar.

Svemu tome treba dodati i moralne, psihološke i političke elemente koji predodređuju opštu politiku naše zemlje u ovoj oblasti. U neuporedivo težim uslovima od onih u kojima bi se naša zemlja mogla naći u slučaju agresije, u NOR, Vrhovni štab NOV i POJ je još na početku Naredbom Vrhovnog komandanta od 8. novembra 1941. strogo naredio borcima da poštuju pravila ratnog prava u odnosu na protivnike, bez obzira na to što se on tog prava ne pridržava²³. Već je tada, dakle, utvrđena naša opšta politika iz te oblasti. Stoga ni danas socijalistička Jugoslavija ne može voditi nikakvu drugu politiku, sem zacrtanu u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji. Konačno, i sami fašistički agresori koji su umišljajno i planski kršili svako pravo i delovali bezobzirno, mogli su se u praksi uveriti da su takve mere neefikasne i da se njima ne može skršiti otpor jednog naroda.

Pokušali smo da u zaključnim razmišljanjima damo odgovor na dileme koje se mogu postaviti u pogledu korisnosti i vrednosti ratnog humanitarnog prava, kao i uloge pravnih savetnika. Ako se tom pitanju pristupi realno, bez idealiziranja i iluzija, treba verovati da će makar i minimalni rezultati u praksi umanjiti surovost rata, nedužne žrtve i razaranja, a to znači ratne zločine.

²³ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom I, knj. 2, dok. 64, izd. Vojnoistorijski institut JNA, Beograd.